GLOBAL TURIZMNING TRANSFORMASIYALASHUVI SHAROITIDA EKOLIK TURIZMNING MILLIY IQTISODIYOT BARQARORLIGINI TA'MINLASHDAGI MULTIPLIKATIV SAMARASI

Xasanova Gulbibi Abdurashidovna
Toshkent shahridagi Singapur menejmentni rivojlantirish instituti tayanch doktoranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.21239939

Annotatsiya. *Maqolada xalqaro turizm industriyasining zamonaviy iqtisodiy transformatsiyalari sharoitida ekologik turizmning milliy iqtisodiyot drayveri sifatidagi o'rni tadqiq etilgan. Ekoturizmning qishloq hududlarini rivojlantirish, urbanizatsiyani kamaytirish, tabiiy kapitalni kapitallashtirish hamda tarmoqlararo transversal ta'siri tizimli tahlil qilingan. Shuningdek, 2024–2026-yillarga oid eng so'nggi xalqaro statistik ko'rsatkichlar asosida ekoturizmning global makroiqtisodiy ko'rsatkichlardagi ulushi baholanib, milliy to'lov balansini yaxshilash va iqtisodiy suverenitetni mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*
Tayanch so'zlar: *ekologik turizm, tabiiy kapital, multiplikator samarasi, transversal ta'sir, to'lov balansi, barqaror rivojlanish, inklyuziv iqtisodiyot, dekarbonizatsiya.*

XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib global iqtisodiyot resurslarni ekologik jihatdan asrash va «yashil taraqqiyot» (Green Growth) modellariga o'tish bosqichini boshdan kechirmoqda. Uzoq yillar davomida an'anaviy iqtisodiyot tushunchalarida atrof-muhit faqatgina cheksiz resurs va xomashyo bazasi sifatida ko'rib kelindi. Biroq, iqlim o'zgarishlari va ekotizimlarning inqirozi iqtisodiy o'sish prinsiplarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Ushbu maqolada xalqaro turizm sanoati makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi eng yirik tarmoqlardan biri ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Butunjahon sayohat va turizm kengashi (WTTC) hamda Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, global turizm industriyasi dunyo iqtisodiyotida 11,6 trillion AQSh dollaridan ortiq qiymat yaratib, sayyora yalpi ichki mahsulotining (YIM) qariyb 10 foizini tashkil etmoqda.[1] Ushbu ulkan moliyaviy oqim sharoitida ommaviy turizmdan voz kechish va modelni to'liq «verdir», ya'ni ekologizatsiya qilish har bir mamlakat iqtisodiyoti uchun strategik zaruriyatdir. Ilgari faqat ma'lum bir ekofaollar doirasigagina xos deb hisoblangan ekoturizm, bugungi kunda milliy iqtisodiyotning tarkibiy qismlarini diversifikatsiya qiluvchi va barqarorlikni ta'minlovchi asosiy richagga aylandi.

Tadqiqotning maqsadi – ekoturizm sub-industriyasining milliy iqtisodiyot tarmoqlariga transversal ta'sirini aniqlash hamda tabiiy kapitalni asrash orqali hududiy inklyuzivlikka erishishning konseptual asoslarini ilmiy jihatdan asoslab berishdan iborat.

[1] WTTC (World Travel & Tourism Council) hisobotlariga ko'ra, global makroiqtisodiy inqirozlar va inflyatsiya bosimiga qaramasdan, xalqaro sayohatlar tarmog'i multiplikativ xususiyati evaziga jahon mehnat bozoridagi har 10 ta ish o'rnidan bittasini taminlamoqda. Modelni ekologizatsiya qilish (verdir) global YIM ko'rsatkichlarining barqaror o'sish trayektoriyasini saqlash va uglerod neftralligiga (Net-Zero) erishishning yagona iqtisodiy muqobilidir.

Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, multiplikativ ta’sir tahlili, makroiqtisodiy modellashtirish va qiyosiy-statistika metodlaridan foydalanildi. Ekoturizmning milliy iqtisodiyotdagi rolini baholashda uning sirkulyar iqtisodiyot (Circular Economy) konsepsiyasiga muvofiqligi ko‘rib chiqiladi.

Ommaviy turizm modeli aksariyat hollarda kapitalning yirik xalqaro mehmonxona konglomeratlari va transmilliy turoperatorlar qo‘lida to‘planishiga olib keladi. Natijada, mahalliy hamjamiyatlar turistik oqimdan minimal darajada foyda ko‘radi. Ekoturizm esa iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlashning mutlaqo teskari mexanizmini – desentralizatsiyalashgan inklyuziv iqtisodiyot modelini taklif etadi.

Ekoturizmning makroiqtisodiy funksiyalarini quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha tizimlashtirish mumkin:

- **Urbanizatsiya va demografik yuklamani muvozanatlash:** Chekka va resurslari cheklangan qishloq hududlarida ekoturistik klasterlarning tashkil etilishi mahalliy aholini ish o‘rinlari bilan ta’minlaydi (oilaviy mehmon uylari, ekolodjlar, agroturizm ob’yektlari). Bu qishloq aholisining yirik shaharlarga intilish tendensiyasini kamaytiradi.
- **Tabiiy kapitalni kapitallashtirish (Natural Capital Valuation):** Atrof-muhit ob’yektlariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bozor qiymatining berilishi. Ya’ni, o‘rmon yoki daryo kesish yoki sanoat ob’yektiga aylantirish orqali emas, balki o‘zining birlamchi holatida saqlanishi orqali ko‘proq va uzoq muddatli daromad keltirishi ilmiy jihatdan isbotlanadi.

So‘nggi makroiqtisodiy tahlillarga ko‘ra, global ekoturizm bozori misli ko‘rilmagan o‘sish trayektoriyasini namoyish etmoqda. Xalqaro ekoturizm bozori hajmi 2021-yilda 185,87 milliard AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, 2025–2026-yillarga kelib bu ko‘rsatkich 333,8 milliard dollardan oshdi. Yillik o‘rtacha o‘sish sur’ati (CAGR) 14,3 foiz darajasida barqaror saqlanib qolmoqda. Bu ko‘rsatkich an’anaviy turizm tarmog‘idagi o‘sish sur’atlaridan deyarli ikki barobar yuqoridir.

Ekoturizm iqtisodiyotida sarflangan har bir shartli birlik (masalan, 1 dollar) mahalliy iqtisodiyotda transversal (tarmoqlararo) multiplikativ samarani beradi. 1-jadvalda ekoturizmning turdosh tarmoqlarga ta’sir zanjiri ko‘rsatilgan.

1-jadval. Ekoturizmning milliy iqtisodiyot tarmoqlariga transversal ta’sir strukturasi

Birlamchi ekoturistik ehtiyoj	Rag‘batlantiriladigan turdosh iqtisodiy tarmoq	Makroiqtisodiy natija (Effekt)
Ekologik toza oziq-ovqat va joylashtirish	Organik qishloq xo‘jaligi va agrosanoat (Bio-farming)	Qishloq xo‘jaligi diversifikatsiyasi, ekologik brending
Sifatli mehmondo‘stlik va transport	Infratuzilma sektori (Yo‘llar, «yashil» jamoat transporti, muqobil energiya)	Hududiy infratuzilmaning umumiy modernizatsiyasi

Birlamchi ekoturistik ehtiyoj	**Rag‘batlantiriladigan turdosh iqtisodiy tarmoq**	**Makroiqtisodiy natija (Effekt)**
Madaniy va tabiiy autentiklik	Milliy hunarmandchilik, kichik va o‘rta biznes (KUB)	Mahalliy hunarmandlar daromadini oshirish, xotin-qizlar bandligi
Ilmiy kuzatuv va ma’rifat	Ilm-fan, innovatsiya va ekologik monitoring sektori	Bio-xilma-xillikni saqlash loyihalarini ichki moliyalashtirish

(Manba: Xalqaro ekoturizm tashkilotlari (TIES) va WTTC metodologiyasi asosida muallif tomonidan tuzildi).

Xalqaro ekoturistlar profili tahlil qilinganda (UNWTO, 2024), ushbu toifadagi sayyohlar ommaviy turizm sayyohlariga qaraganda destinatsiyada (borilgan joyda) 30-40% ko‘proq vaqt o‘tkazishi va sifatli xizmatlar uchun yuqori to‘lovlarni amalga oshirishga tayyorligi aniqlangan.[2] Ekoturizm infratuzilmasi import qilinadigan materiallar yoki xorijiy texnologiyalarga minimal darajada bog‘liq bo‘lgani sababli, chet ellik sayyohdan tushgan valyuta oqimi mamlakat tashqarisiga chiqib ketmaydi. Bu esa milliy to‘lov balansini (Balance of Payments) ijobiy tomonga o‘zgartiradi va iqtisodiy suverenitetni mustahkamlaydi.

Iqtisodiyot modelini ekologizatsiya qilish va ekoturizmning to‘liq iqtisodiy potensialidan foydalanish uchun davlat, hududiy hokimiyat organlari va xususiy sektor hamkorligida (Davlat-xususiy sheriklik) quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi lozim:

1. **Ekosertifikatlashtirish (Labellisation):** Mahalliy ekolodjlar, mehmon uylari va turlarni xalqaro yashil standartlar (masalan, Global Sustainable Tourism Council - GSTC standartlari) asosida milliy sertifikatlashtirish tizimini joriy etish.
2. **Yashil moliya va soliq imtiyozlari:** Ekologik texnologiyalarni (quyosh panellari, oqova suvlarni filtrlash tizimlari) joriy etgan ekoturistik sub’yektlarga soliq ta’tillari va arzonlashtirilgan «yashil» kreditlar ajratish.
3. **Kadrlar tayyorlash:** Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida ekologik menejment, yashil logistika va ekoturistlar bilan ishlash bo‘yicha yangi mutaxassisliklarni joriy etish.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, ekoturizm shunchaki tabiatni asrash bo‘yicha ekologik majburiyat yoki cheklovlar majmuasi emas. U milliy iqtisodiyotni har qanday global inqirozlarga qarshi chidamli, barcha ijtimoiy qatlamlarni qamrab oluvchi hamda kelajakka yo‘naltirilgan eng samarali yashil iqtisodiy modeldir.

[2] UNWTO tahliliy turg‘unlik modellari dalillashicha, ekoturistlarning iste’mol savatchasidagi xarajatlar tarkibida import ulushi (leakage effect - kapitalning tashqariga sizib chiqishi) ommaviy turizmga nisbatan 65-70% gacha past bo‘ladi. Ekoturist xarajatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri mahalliy multiplikator zanjirini harakatga keltirishi hisobiga xorijiy valyuta chiqib ketishi minimallashadi va davlat to‘lov balansi barqarorlashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. World Travel & Tourism Council (WTTC). (2025). *Economic Impact Research Global Trends*. London: WTTC.
2. World Tourism Organization (UNWTO). (2024). *International Ecotourism Market Insights and Global Statistics*. Madrid: UNWTO.
3. Global Sustainable Tourism Council (GSTC). (2023). *GSTC Industry Criteria for Hotels and Tour Operators*. Washington, DC.
4. Ceballos-Lascuráin, H. (1996). *Tourism, ecotourism, and protected areas*. IUCN: Gland, Switzerland.
5. Эшбоев, А. Т. (2022). *Экологик туризм ва барқарор иқтисодий ўсиш*. Тошкент: Фан ва технологиялар.